

BIBLIOGRAFIJA

- DESPOT, 1955. — DESPOT, Miroslava. Iz prošlosti Nar. muzeja. *Vijesti društva muzejsko-konzervatorskih radnika NRH*, 4./1955., 2.: 53-54.
- HIRC, 1896. — HIRC, Dragutin. Spomen-listak Mijatu Sabljaru. *Vienac*, 1896.: 51.
- HIRC, 1900. — HIRC, Dragutin. Mijat Sabljar. Biografske bilješke. *Prosvjeta*, 8./1900.: 279-382.
- HOELBL, 1990. — HOELBL, Nenad. 200. obljetnica rođenja Mijata Sabljara (1790. — 1865.). *Obavijesti HAD*, 22./1990, 1.: 67-69.
- ZNAMENITI I ZASLUŽNI HRVATI. Zagreb, 1925.: 234.
- JAGIĆ, 1865. — JAGIĆ, Vatroslav. Mijo Sabljar. *Pozor*, 1865.: 34., 35., 37.: 1866.: 40.
- JOBST, Johann. Die Neustädter Burg und die K. u. K. Theresianische Militärakademie. Wien — Leipzig, S.A.
- LJUBIĆ, 1870. — LJUBIĆ, Šime. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. *Viestnik Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu*, 1/1870.: 3-16.
- MATASOVIĆ, 1922. — MATASTOVIĆ, Josip. Stari i starinarški Zagreb. *Narodna starina*, 1/1922.: 1-16.
- MIRNIK, 1972. — MIRNIK, Ivan. Prve hidroarheološke zabilješke kod nas. *More*, 15/1972., 3.: 13.
- MIRNIK, 1981. — MIRNIK, Ivan. Mijat Sabljar u Solinu i Vranjicu god. 1854. Summary: Mijat Sabljar at Solin and Vranjic in 1854. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75./1981.: 209-240.
- MIRNIK, 1987. — MIRNIK, Ivan. »Društvo za povestnicu i starine jugoslavenske« i Hrvatsko arheološko društvo. *Obavijesti HAD*, 19./1987., 1.: 47-49.
- RENGJEO, 1953. — RENGJEO, Ivan. Stariji hrvatski numizmatičari. *Numizmatika*, 5./1953.: 60-81.
- SABLJAR, 1845. — SABLJAR, Mihalj. Kako Dubrovčani pčele goje. *List mesečni hervatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*, 1845.: 81-85.
- SABLJAR, 1847. — SABLJAR, Mihalj. Data statistica. Izlomak iz pisma na g. čuvara i tajnika Dragutina Rakovca (Trsat, 5. X. 1846). *ibid.*, 1847.: 64.
- SABLJAR, 1853. — SABLJAR, Mihalj. Imena trsja u Primorju. 1. u Grižani, 2. Kod Rieke. *ibid.*, 1853.: 12-15.
- SABLJAR 1853./a — SABLJAR, Mihalj. Kako bi se mogla podići obrtnost u Krajini vojničkoj. *ibid.*: 18-19.
- SVOBODA, 1894. — SVOBODA, Johann. Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge... I. Wien 1894.
- SABLJAR, 1853./b — SABLJAR, Mihalj. Osnova, kako da je po glavnim mjestih regimentskih u Hervatskoj i Slavonskoj krajini vojničkoj zavedu sбирke naravnih stvari. *ibid.*: 39., 43., 66.
- SABLJAR, 1854. — SABLJAR, Mihalj. Izviestje odbornika društva g. c. k. majora Mihalja Sabljara o uspjehu svoga putovanja po Dalmaciji god. 1853. i 1854. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 3./1854.: 239.-242.
- SABLJAR, 1864. — SABLJAR, Mihalj. Mane koje smetaju razvitku književnosti i sačuvanju umjetnostih i starinarskih predmeta. *Danica ilirska*, 18./1864., 1.: 3.-6.; 2.: 12.-14.; 3.: 19.-20.

MUSEUM NUGENT

IGOR ŽIC

Museum Nugent prvi je kompleksni muzej u Hrvatskoj, a Mijat Sabljar je u službi grofa Laval Nugenta proveo šest godina kao pristav njegovih zbirki. Prije nego objasnimo kako je nastao taj muzej, što je sve sačinjavalo njegov inventar i kakva je bila sudbina njegovih zbirki, predstavimo Laval Nugenta, nesumljivo jednu od najfascinantnijih ličnosti hrvatske povijesti.

Laval Nugent od Westmeatha rodio se 3. studenoga 1777. u Balynacoru u Irskoj, u obitelji koja je polagala pravo na plemstvo od 1621. godine. Bio je sin Michaela Antona Nugenta (umro 1812.), a u austrijsku vojsku stupio je 1793. s posebnom dozvolom koju je potpisao kralj, a koju je u Austriju donio njegov rođak markiz od Buckinghama. Tu je bio štićenik Jakova Roberta Nugenta (1720.—1794.) bliskog rođaka, koji je bio feldmaršal lajtnant. U vojsci vrlo brzo napreduje tijekom napoleonskih ratova i 1809. je general-major i načelnik generalštaba vojvode Johanna.

Na svoju ruku oslobađa Hrvatsku od Francuza, krenuvši iz Karlovca i došavši do Rijeke 27. kolovoza 1813. Potom zauzima Kopar, 12. rujna, i Trst 8. studenoga. U svim tim operacijama pomagao mu je britanski admiral Freemantle sa svojom flotom, kojom je prevezao njega i njegove ljude u Ravenu, odakle Laval dopijeva 26. prosinca do rijeke Po. Kako je Mijat Sabljar također aktivno sudjelovao u ratovima protiv Napoleona od 1809., a kako je 1813., kada je unaprijeđen u čin poručnika, bio na talijanskom ratištu, ne treba odbaciti mogućnost da se tu prvi put sreo s Lavalom.

Laval završava operacije 1814. u Marengu, na istom onome mjestu gdje je sudjelovao u bici protiv Napoleona 1800. godine. Tijekom 1815. preuzima komandu trupa u Toscani i poražava napuljskog vladara Murata te omogućava povratak napuljske bourbonske dinastije na prijestolje. U Napulju se ženi Giovannom Riario-Sforza, što je bilo presudno za njegovo oduševljavanje poviješću i Frankopanima, jer su Sforze legitimni nasljednici te stare hrvatske obitelji. Tijekom svog boravka u Napulju, gdje je bio vrhovni vojni zapovjednik od 1817. do 1819., bavio se izrazito nevojničkim arheološkim iskapanjima i tako počeo skupljanje umjetnina za svoj muzej. U austrijsku službu se vraća 1820. preuzimajući komandu trupa u zoni Vicenze i prvi put se jasnije veže uz Hrvatsku kupujući stari frankopanski grad Bosiljevo od Auersperga.

Prvi sačuvani spomen Trsata kao budućeg muzeja nalazimo u prepisci Lavala Nugenta s riječkim patricijem Adamićem, koji ga je zastupao u gradu. O samoj kupovini kaštela svjedoči Adamićevo pismo od 14. siječnja 1824.:

»Prekjučer smo s guvernerom (Urmany) bili u Bakru i zaključili smo posao s trsatskim kaštelom, koji smo postigli s jednom forintom na godinu plativom zajednici in Signum Domini. Kad dobije ispravu izdat ću ustupnicu u korist vaše ekscelencije i njenih baštinika.«¹

U pismu od 27. siječnja iste godine, problematizira se Trsat kao muzej, i to kao nešto o čemu nije prvi put riječ:

»...kaštel Trsat priprema se za prihvata muzeja koji će se napraviti prema vašim zahtjevima kada budete došli, u međuvremenu ne bi bilo loše da uspostavite kontakt sa Zadarskim muzejem, u čemu bi vam mogao pomoći g. Danese...«²

Zvuči u najmanju ruku zbunjujuće da se jedan Irac, u austrijskoj službi u sjevernoj Italiji, ože-

njen Talijankom, počinje sistematski interesirati za frankopanska dobra, i čak ima precizno razrađen plan o njihovoj budućoj funkciji. Iz prepiske s Adamićem vidljivo je da se želio pomoći »gospoštija Vrbosko, Fužine i Vinodol«, što mu nije uspjelo, ali je pribavio Sušicu i Dubovac — još dva stara frankopanska grada.

Kako je kaštel kada ga je Adamić kupio bio ruševina, Laval, tada u Veroni, povjerio mu je početne poslove restauracije i zadužio ga da otkupi posjede na padini ispod kaštela. Znatno obimnija restauracija izvedena je oko 1837./38., u vrijeme kada je maršal, prije odlaska na dužnost zapovjednika Šleske i Moravske, boravio u Hrvatskoj. Najstarije poznato svjedočanstvo o umjetninama na Trsatu jest jedan tekst Bartolomea Biasoletta, službenika saksonskoga kralja Fridricha Augusta, koji je posjetio kaštel u proljeće 1838.:

»Na Trsat sam došao da vidim stari frankopanski kaštel, sada u vlasništvu maršala grofa Lavala Nugenta, u kojem su smještene različite antičke skulpture, iskopavane u Italiji i tu prebačene; na kojima su nedostajući dijelovi nadodati. Restauraciju je izveo kipar Giacomo Paronuzzi, koji je izveo i niz drugih skulptura, među kojima se ističu biste svih članova obitelji Nugent.«³

Prije no što se posvetimo inventaru muzeja u razdoblju 1842.—1848., treba nešto reći o Trsatu, koji je najpoetičnije opisao Julije Janković 1886. godine.

»Udarimo li iztočnim puteljkom prema iztočnoj četverouglastoj kuli, sresti ćemo na tom kratkom putu mnoga liepa i velika, razno islesana kamenja. To je ono kamenje, što ga je dao dovesti pokojni maršal Nugent, da dogotovi restauraciju kaštela. Smrt ga je pretekla i osujetila njegovu liepu i plemenitu namisao. Sada trunu liepe ploče, ondje i čekaju bolju sudbinu. Šteta je za dvie velike i liepe ploče, dovezene iz

Rima, predstavljaju kolonadu. Imale su po svoj prilici biti ukrasom četverouglaste kule i to u prvom katu pod prozori. Jednu je bura prevalila i kako je pala tako se na više komada razlupala.»⁴

Ovo je važna napomena jer je iz nje jasno da nikad nije izvedena restauracija kakva je bila zamišljena 1837., a o kojoj svjedoči crtež tušem Annibala Manzoniya, koji je bio izložen u galeriji na Trsatu, a koji je danas u vlasništvu Arhiva Hrvatske. Konkretno: nekadašnji stan gospodara dvora u najzapadnijem dijelu kaštela nije obnovljen.

»Prošav izpod prve istočne kule, eto nas u nutarnjem dielu kaštela. Baciv pogled po otom čarobnom prostoru, opazimo na jednom, da je cijeli prostor opet trostruka terasa. Južna istočna kula je najniža. Od ove vodi ravno prema zapadu debeo zid, koji je nekoć visok bio, prema drugoj južno-zapadnoj kuli — danas sasvim sniženoj i od nutarnje strane odsječenj. Ovdje bijahu smješteni topovi za obranu kaštela s južne strane. Dolnja terasa jest danas vrt te završava naspram drugoj sjevernijoj terasi zidom, nekoć pećinom i špiljom, kojom se je moglo u slučaju priekje nužde pred neprijateljem iz kaštela pobeći. Špilja vodi ravno dolje na Lujzinsku cestu. Blizu špilje bio je zatvor i to prava tamnica, u koju su gospoda bacala s gore uhapšenike. Nad zatvorom je danas kapelela.

Srednja terasa jest liep čistac. Spređa vidimo sa svake strane po jedan visoki stup. Onaj desni imade poviestnu važnost. Bio je naime postavljen blizu Marenga, na spomen ondje god. 1800. izvojevane pobjede Napoleona Bonaparte, konsula francuske republike.»⁵

Napoleon je pobijedio Austrijance i dao je na sivi-granitni stup postaviti natpise na latinskom, talijanskom i francuskom. Natpis na latinskom je glasio:

»HIC
PROPE MARENGUM
XVIII kal IUL
ANNO MDCCC
BONAPARTE
PRIMO CONSULE
GALLICAE REI PUBLICAE
EXERCITUD DUCE
VICTORIA PARTA«⁶

Prije no što je maršal transportirao stup iz Venecije na Trsat iskoristio je kongres u Veroni (1822.) da dobije dozvolu Franje I i drugih suverena da slobodno raspolaže njime. Inače, iz Marenga u Veneciju stup je transportiran kolima s osam konja do najbliže luke, a potom brodom koji je stavio na raspolaganje vice-admiral Paulucci, komandant arsenala u Veneciji. Stup je neko vrijeme zajedno s drugim kamenim spomenicima bio u palači Pisani uz crkvu San Stefano, odakle je brodom prevezen u Rijeku.

Na Trsatu je bio podignut na pijedestal, s orlom na vrhu. Drugi, podignuti s njime u paru, postavljen je u prvom redu radi simetrije, no kako je na vrhu imao baziliska (zmaja) iz Lavalova grba postoji mogućnost da je Laval želio obilježiti svoje pobjede iz vremena rata protiv Napoleona.

(Napoleonov stup je Ana Nugent, Lavalova unuka i posljednja vlasnica Trsata, prodala 1922. Talijanima u vrijeme okupacije Sušaka.)
Produživši imaginarni obilazak Trsata, dolazimo do maršalove grobnice »Mir junaka« — natpis je bio na hrvatskom! — zapravo kapele u obliku dorskoga hrama. »Za kapelu, gdje je sada grobnica obitelji dao je Adamić besplatno mramorne stupove, a ti su iskopani na njegovom posjedu na mjestu gdje je sada riječka bolnica. I za crkvu sv. Vida, kako veli Kobler, su tamo u 17. vijeku vadili mramor. Umjetnički klesar Scrosoppi vadio je kamen i klesao stupove.»⁷

Trsat, pogled na »muzejsku kulu«,

Lijevo, odnosno sjeverozapadno od grobnice je najviša okrugla kula, tzv. rimska kula, koja je vjerojatno nastala na rimskim temeljima, no nisu pronađeni nikakvi dokazi u prilog tome. Grudobrani na njoj, kao i svi komadi klesanoga kamena ugrađeni u pojedine kule doneseni su iz Italije. Desno je, odnosno sjeveroistočno, kula u kojoj su najmanje 60 godina bile izložene kamene skulpture iz maršalove zbirke. No, da oslušnemo glas Bartolomea Biasolleta, koji je na temelju Paronuzzijevih napomena i Manzonijsva crteža zapisao:

»... u trećoj kuli bit će izložene stare slike najslavnijih slikara koje su u posjedu grofa, u četvrtoj će biti obitavalište čuvara i kolekcija etruščanskih vaza, u petoj će biti izloženi stari novac i brončani predmeti...«⁸ Ovo dovoljno govori o veličini Museuma Nugenta kao pro-

jekta koji se nikad nije tako realizirao.

Kako smo završili obilazak kula, došao je trenutak da se koncentriramo na sjeveroistočnu, odnosno »muzejsku kulu«.

»I u tom dielu danas još kako-tako sačuvanog kaštela leže komadi klesanog kamena. Osobito liepo isklesan je arhitrav, koji je imao biti postavljen nad vratima kule, u kojoj je pok. maršal smjestio kipove. Arhitrav nosili bi liepi jonški stupovi. Nad ulazom mislio je maršal postaviti nadpis — kakav ne mogu znati.«⁹

Da bi se dobio najtočniji mogući uvid u stanje u »muzejskoj kuli« prizvat ćemo izvadak iz jednog broja »L'Eco del Litorale Ungarico« iz 1843.:

»U jednoj okrugloj prostoriji kule stoji šest mramornih statua koje su ostaci antičkih Minturna, a koje je dao gospodinu grofu Lavalu Nugentu kralj Ferdinand I. (...) One prikazuju u prirodnoj veličini i vrlo lijepoj formi Veneru, Ganimeda, Silena i druge mitološke likove. Druga soba, na gornjem katu sadrži šest manjih mramornih statua koje prikazuju Jova, Junonu, Dianu, Tersikore, Baka i Termine, iskopane u temeljima jednog kazališta u Minturnu. Jedna odvojena soba toga kata sadrži stotine komada iz antičkih fragmenata. (...) Tu smo zatekli i 30 bisti — grčkih, rimskih i etrurskih, kao i veliku količinu kapitela, reljefa i oko 60 kutija s etrurskim vazama.«¹⁰

Da je upravo dolazak Mijata Sabljara na Trsat bila nova kvaliteta u radu muzeja očigledno je i po tome što je postavljena ploča s natpisom »MUSEUM NUGENT MDCCCXLIII«, što ukazuje na novi pomak u radu same institucije. Djelovanje Mijata Sabljara na Trsatu je bitno, jer daje još jednu komponentu Trsatu kao muzeju. On nije samo vodio računa o zbirci već se bavio i obradom dokumenata, pri čemu je najpoznatiji takav njegov rad prijepis »Trsatskog statuta« koji se danas čuva u arhivu Akademije. Taj dokument počinje riječima »Statut Trsata sada znovič učinjen na 24. travnja 1640. u gradu Trsat«. Originalan prijepis ima 19 listova na kojima se u uvodu navodi oslanjanje tog statuta na »Vinodolski zakonik« i potom 81 član.

Iz svega ovoga je evidentno da je Trsat bio muzej u današnjem smislu te riječi, jer je osim izložbenom postavu pažnja bila posvećena restauratorskoj djelatnosti — Paronuzzi — odnosno evidenciji i obradi spomenika i dokumenata, što je klasičan zadatak kustosa — Sabljara. Funkcija Trsata u Lavalovu planu bila je dvojaka: on je trebao postati jako kulturno središte, čvrsto vezano uz Frankopane kao najdublje

korijenje hrvatske povijesti, i trebao je biti monumentalna grobnica obitelji Nugent.

Laval se nije borio za Hrvatsku — u svojoj privatnoj prepisci uvijek se izjašnjavao kao Hrvat! — samo kroz kulturu. Upravo u razdoblju dok je Sabljara bio na Trsatu, prilično otvoreno se uključuje u politička zbivanja na ovom području:

»Sabor čitaonice Ilirske Zgrebske

U utorak dana 2. veljače 1841. održavalo je društvo čitaonice Ilirske ovdašnje svoj šesti obćeniti polugodišnji sabor, kojeg je predsjednik društva presvetli grof Janko Drašković Trakoštjanski c.k. komornik i vitez preslavnog reda sv. Stjepana itd. u krugu mnogobrojne gospode iz stališa duhovnika, velikašah, plemićah, učenih muževah i znatnih građanah sledećim govorom otvorio: Slavno domovinsko društvo! Prije nego što vam službeno objavim kako je ravnateljstvo čitaonice ove polog svojih ustavnovljenih zakonah kroz tečaj prošastega polugodišta postupalo, s velikom radostju dajem Vam na znanje, da imademo čast od dana današnjeg Nj. ekscelenciju gospodina grofa Lavalu Nugenta vrhovnoga u Hrvatskoj vojničkog zapovednika kao člana našeg društva slaviti.«¹¹

Jedan od razloga snage ilirskog pokreta nesumnjivo je u odnosu Lavalu Nugenta prema Hrvatskoj — jer, u to vrijeme, vrhovni vojni zapovjednik je formalno druga titula u tom dijelu Monarhije, odmah poslije bana. No, kako je riječ o osobi koja je imala malo prijatelja u Beču, ali svi su oni pripadali samom vrhu Austrije, a kako je preko svoje žene bio i pripadnik obitelji Habsburg, jasno je da je u razdoblju 1840.—1848. bio najmoćniji čovjek u Hrvatskoj i nije čudno što ga je Gaj zvao »moj moćni zaštitnik«.

Slika G. Carpionia »Hypnosovo kraljevstvo«, 66 × 50, 1630—1650. Danas u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci.

No, čak ni jedna takva osoba nije uspjela realizirati Museum Nugent za svog života. Njegovo je djelo nastavio njegov sin Artur, koji je nedugo poslije Lavalove smrti 22. kolovoza 1862. prvo naručio za Trsat još dva baziliska od Fernkorna, koje je on izlio u cinku 1863.—1864. iz kalupa što ih je koristio još 1851. kada je lijevao prvi par za Bosiljevo, glavni dvorac obitelji Nugent.

U grobnici su na mramorne sarkofage postavljene tri biste koje je izradio Antonio Canova 1822. u Veneciji: Laval, žena i njihova najstarija kći Beatrix.

U zgradi koju je pretežno podignuo Artur, izvan kaštela, muzej je dosegao svoj konačni obim oko 1870. godine. Kukuljević-Sakcinski, taj dobri duh hrvatske kulture i povijesti, čovjek koji je uvijek uspijevao doći do točnijih informacija od suvremenika, a ponekad i od onih koji su nastavljali njegov rad, 1875. je zapisao:

»Zbirka slika, razređena u više soba ima do dvi sto komada, većom stranom iz talijanskih škola i nekoliko njih od najboljih mletačkih umjetnika. Među ovima nalazimo i dvie do sada nepoznate slike našeg Andrije Medulića, od kojih jedna prikazuje Floru s malim djetetom usred polja i cvijeća, druga, pako, sasvim slična prvoj predstavlja muža s djetetom u poljskom predjelu. Obe slike u drvu u duguljastoj četvrtini.«¹²

Slikari zastupljeni u zbirci su Leonardo da Vinci, Tizian, Tintoretto, Paolo Veronese, Correggio, Palma Mlađi, Guido Reni, braća Carracci, Lorenzo de Credi, Filippo Lippi, G. B. Tiepolo, Bernardo Strozzi, G. B. Piazzetto i drugi.¹³ Ukratko, za svoga kratkotrajnog punog obima Museum Nugent je bio najvažnija kulturna institucija na ovom području, s najkvalitetnijom zbirkom umjetnina koja je obuhvaćala:

1. numizmatičku zbirku,
2. zbirku brončanih skulptura i sitnijih brončanih predmeta,
3. zbirku dokumenata, npr. pismo Karla V Ferdinandu Gonzagi, tadašnjem guverneru Milana, iz 1551. godine, ili manuskript na pergameni nadvojvode Ferdinanda di Medici od 10. listopada 1606.,
4. zbirku grafika i to u prvom redu osoba koje su bile u direktnoj vezi s obitelji Nugent,
5. zbirku frankopanskih predmeta: namještaj, dokumenti, odjeća, oružje, kao i niz portreta članova te obitelji naslikanih u 19. st.,
6. zbirku kamenih spomenika koja je bila sastavljena od tri veće cjeline: antičke, renesansne i one iz 19. st.: Canova, Fernkorn, Paronuzzi, Donegani...,
7. zbirku od 1500 vaza iz južne Italije,
8. zbirku vojne dokumentacije vezane uz operacije u kojima je sudjelovao Laval Nugent,
9. veliku biblioteku s djelima pretežno povijesne i vojne tematike,
10. i kao kruna svega, zbirku od najmanje 200 slika. Kažem »najmanje« jer treba imati na umu da je obitelj posjedovala 14 imanja u Hrvatskoj, te je lako pretpostaviti da ni u jednom trenutku nisu sve slike bile na jednome mjestu.

Kako je inventar Museuma Nugenta sačuvan u znatno većem obimu no što se to ranije vjerovalo, i to unutar institucija od kojih su dvije najvažnije — Arheološki muzej u Zagrebu i Pomorski i povijesni muzej u Rijeci, može se reći da proučavanje djelovanja Mijata Sabljara i Lavala Nugenta nije stvar teorijskog značaja, već nužnost koji nameće potreba buduće prezentacije sačuvanih umjetnina.

Bilješke:

1. Gigante, Ricardo: »Stralcio dalla corrispondenza di Ludovico Andrea Adamich col Tenette Maresciallo Laval Nugent«, »Fiume«, 1937.—38., str. 152.
2. Isto, str. 154.
3. Biasoletto, Bartolomeo: »Relazioni del viaggio fatto nel primavera dell'anno 1838 della maesta del re Federico Augusto di Sassonia nell'Istria, Dalmazia e Montenegro«, Trieste, 1841., str. 168.
4. Janković, Julije: »Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata«, 1886., str. 18.
5. Isto, str. 19.
6. Kukuljević-Sakcinski: »Trsat-Grad«, »Vijenac«, br. 42., 1875.
7. Rački, Andrija: »Prilozi k povijesti Sušaka«, »Primorski vjesnik«, Sušak, 1947., str. 218.
8. Biasoletto, Bartolomeo: »Relazioni...«, str. 179.
9. Janković, Julije: »Nekoliko...«, str. 20.
10. »L'Eco del litorale Ungarico«, 1843., prema Santarcangeli, Paolo: »Il porto dell'aquila decapitata«, Del Bianco Editore, Udine, 1988., str. 185.
11. Danica Ilirska, br. 6., 06. 02. 1841.
12. Kukuljević-Sakcinski: »Trsat-Grad«, »Vijenac«, br. 42. 1875.
13. Igor Žic, Rival, 1989., 1.—2., 3.—4., Rijeka

Afrodita (Venera), dr. pol 4 st. pr. n. e, mramor, vis. 146 cm. Danas u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Foto: A. Rendić-Miočević